

AVDO SUČESKA
(Sarajevo)

UVODNA RIJEČ

Dame i gospodo, poštovani učesnici Skupa

Dozvolite mi da kažem nekoliko riječi o značaju teme i njenom sadržaju, kojom će se baviti ovaj znanstveni Skup. Kao što je poznato, jedno od najkрупnijih pitanja istorije Bosne od njenog osvojenja od strane Osmanlija, jeste pitanje širenja islama u BiH i prelazak na islam velikog broja domaćeg stanovništva. O tom pitanju je ranije pisano uzgred i sporadično (Bašagić,¹ Handžić,² Kreševljaković,³ Skarić,⁴ V. Čubrilović⁵ i dr.). U njihovim radovima objavljeni su značajni podaci, koje će odmah poslije drugog svjetskog rata upotrijebiti. A. Solovjev u svom poznatom radu "Nestanak bogomilstva i islamizacija BiH"⁶. Postavljajući u tom radu pitanje šta je bilo sa pripadnicima tzv. "vjere bosanske" (crkve bosanske) dolaskom Turaka u Bosnu, Solovjev je snažno potencirao tzv. bogomilsku komponentu u objašnjenju pitanja porijekla bosanskih Muslimana, naročito porijekla muslimana seljaka. Ideološki razlog tog pojavi Solovjev je našao u navodno sličnom dogmatskom učenju bogumilstva i islama, a društveni u mizernom položaju srednjovjekovnih bosanskih kmetova koji će prihvatiti vjeru osvajača u nadi da će poboljšati ekonomski i društveni položaj bez obzira što su zadržali status turske raje. Solovjev je u svom radu dalje izveo zaključak, na osnovu nedovoljno argumentovanih podataka, da je već prilikom pada bosanskog kraljevstva došlo do masovnog prelaska Bosanaca, vlastele i kmetova, na islam.

Ove, nešto pojednostavljene teze A. Solovjeva ubrzo su bile podvrgnute naučnoj kritici naših istoriografa- osmanista. Imajući pri ruci pouzdaniju is-

---

1. S. Bašagić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1900., 18- 19.

2. M. Handžić, *Islumizacija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1940.

3. H. Kreševljaković, Odakle su i šta-su bili bosansko-hercegovački muslimani, *Danica Koledar* za 1916. g., Zagreb 1915, 326.

4. Vl. Skarić, Širenje islama u Bosni i Hercegovini, *Kalendar "Gajret"* za 1940., 32- 33.

5. V. Čubrilović, "Porijeklo muslimanskog plemstva u Bosni i Hercegovini", *Jug. Istor. časopis*, I, 1935, 368-403.

6. A. Solovjev, "Nestanak bogumilstva i islamizacija Bosne", *Godišnjak istor. dr. Bosne i Hercegovine*, I, Sarajevo 1949, 2-40. (Osvrt na to Br. Nedeljković, *Sarajevski sidžil iz godine 1555-58*, Arhiv za pravne i društvene nauke 41., knjiga 9. novog (III) kola, br. 2, Beograd 1954).

torijsku građu, u prvom redu najstarije sačuvane turske popisne deftere za bosanski, hercegovački, kliški i zbornički sandžak, oni će biti u stanju da pitanje širenja islama u pojedinim krajevima Bosne prate u daleko većoj historijskoj konkretnosti i da toj pojavi traže druge razloge. Ovim pitanjem najviše su se kod nas poslije rata bavili N. Filipović, A. Handžić i M. Hadžijahić.

Na osnovu najstarijih sačuvanih turskih deftera, N. Filipović je u ne koliko radova pratio razvoj širenja islama u dijelovima jugoistočne Bosne, istočne i južne Hercegovine od početka vladavine Turaka u tim krajevima do kraja 16. stoljeća,⁷ a A. Handžić u zborničkom sandžaku, odnosno u sjeveroistočnoj Bosni.⁸ Na osnovu istraživanja, N. Filipović je utvrdio da je proces širenja islama u početku bio nešto intenzivniji samo među pripadnicima feudalnog staleža, dok je prihvatanje islama od strane bosanskih seljaka teklo nešto sporije. Time N. Filipović opovrgava shvatanje ranije historiografije o navodno masovnom prelasku bosanskog stanovništva na islam još u prvim godinama turskog gospodstva u Bosni. Nešto masovnije prihvatanje islama u Bosni od strane svih društvenih slojeva dolazi tek kasnije i kulminira u drugoj polovini 16. stoljeća. S obzirom na činjenicu da su, pod uticajem turskog osvajanja Bosne, mnogi krajevi bili znatno opustjeli i ostali bez starosjedilačkog stanovništva, Turci-Osmanlije u te krajeve naseljavaju stočare-Vlahe iz brdskih krajeva Hercegovine i Crne Gore. To bitno utiče na promjenu etničke strukture u Bosni. A kako znatan broj Vlaha prima islam, to sve zajedno otvara put traženju odgovora na pitanje porijekla bosanskih Muslimana. Po mišljenju N. Filipovića, u takvim okolnostima teško se može govoriti da su muslimani u Bosni pretežno nastali od bogumila pa čak i od tzv. kriptobogumila. Tek iz kasnijih podataka uočljiva je činjenica da se među muslimanima sreće veći broj pojedinaca koji se označavaju kao sinovi bogumila, i to poglavito među seoskim stanovništvom.

7. N. Filipović, "Pogled na osmanski feudalizam", *Godišnjak istor. dr. BiH*, IV, Sarajevo 1952; *Isti pisac*, "O nastanku posjeda muslimanskog plemstva", *Pregled br. 5*, Sarajevo 1953, 386-393; "Osvrt na neke probleme istorije BiH", *Pregled br. 2*, Sarajevo 1953, 89-94; "Osvrt na neka pitanja iz ranije istorije osmanskog timara", *Zbornik Filozofskog fakulteta u Sarajevu*, I, Sarajevo 1963, 61-118, *Princ Musa i šejh Bedredin*, Sarajevo 1971; "Specifičnosti islamizacije u Bosni", *Pregled 1968* (vanredni broj). "Napomene o islamizaciji u Bosni i Hercegovini u XV v.", *Godišnjak VII. ANUBiH*, Centar za balkanološka istraživanja, knj. 5, Sarajevo 1970; "O jednom aspektu korelacije između islamizacije i čiflučenja", *Prilozi instituta za istoriju, XVII, br. 18*, Sarajevo 1981, 25-44.

8. A. Handžić, "Etničke promjene u sjeveroistočnoj Bosni i Posavini u XV i XVI v.", *Jug. istor. časopis br. 4*, Beograd 1969, 31-37; "Islamizacija u sjeveroistočnoj Bosni u XV i XVI vijeku", *Prilozi za orijentalnu filologiju, XVI-XVII*, Sarajevo 1970; "Tuzla i njena okolina u XVI vijeku", Sarajevo 1975, str. 402. Ovim pitanjem bavio se u nekoliko svojih radova Hadžijahić ("Jedan bogumilski relikv u kulturi bosanskih Muslimana", *Pregled, 4-5*, Sarajevo 1969; "O jednom manje poznatom domaćem vrelu za proučavanje crkve bosanske", *Prilozi Instituta za istoriju, 10/ 2*, Sarajevo 1974; "O nestajanju crkve bosanske", *Pregled, 11-12*, Sarajevo 1975) i S. M. Džaja, "Die" Bosnische Kirche" und Islamisierungsproblem Bosniens und der Herzegowina in der Forschungsergebnisse nach dem Zweiten Weltkrieg, Munchen 1978.

Kako u isto vrijeme znatan broj već teritorijaliziranih Vlaha, koji su u međuvremenu postali zemljoradnička raja, prelazi na islam, N. Filipović zaključuje da u svim tim strukturama treba tražiti porijeklo bosanskih Muslimana. Time on negira mišljenje koje nastanak bosanskih Muslimana tumači isključivo, ili gotovo isključivo, bogumilskim faktorima. Širenje islama u Bosni još od svog početka imalo je " znatnog udjela u formiranju posebnih crta u biću islamizovanih masa u onom postamentu koji je naslijeđen iz našeg srednjovjekovlja. U daljem vremenu te posebne crte Muslimana dobiće jedinstven fizionomijski izraz etnije" , zaključuje na jednom mjestu N. Filipović.

Ispitivanje širenja islama u sjeveroistočnoj Bosni A. Handžić je započeo prikazom stanja konfesionalne strukture u tim krajevima prije dolaska Turaka. On je zaključio da su u Podrinju u to doba živjeli izmiješani katolici, pravoslavni i pripadnici bosanske crkve (bogumili) , dok su zapadnije od Drine živjeli izmiješani zajedno pripadnici bosanske crkve (bogumili) i katolici, među kojima se nalazio znatan broj svježe pokatoličenih bogumila. Dolaskom Turaka u te krajeve, naročito poslije potiskivanja Mađara iz Posavine, padom srebreničke banovine, kada je znatan broj katolika zajedno sa franjevcima pobjegao preko Save, u te krajeve naseljavani su Vlasi-stočari iz Crne Gore, Hercegovine i Srbije. Time je također bitno izmijenjena ranija etnička struktura te regije. U novonastaloj situaciji stanovništvo te regije se sastojalo od bogumila, kriptobogumila, katolika i pravoslavnih stočara koji su uskoro bili zahvaćeni procesom teritorijalizacije. U isto vrijeme, na tom području širi se islam među pripadnicima svih spomenutih konfesija. I ovdje je taj proces imao svoju evoluciju, a najintenzivniji je bio u drugoj polovini 16. stoljeća. Na osnovu podataka iz turskih izvora (deftera), Handžić je izračunao da je u tim krajevima do polovine 16. stoljeća na islam prešlo oko 40 posto stanovništva.

U jednom svom radu objavljenom nedavno post mortem, M. Hadžijahić je korigovao mišljenja nekih historičara koji su donekle minimizirali bogumilsku komponentu u širenju islama u Bosni i Hercegovini.⁹

U našoj nauci se mnogo raspravljalo, i još uvijek se raspravlja, o razlozima masovnog prelaska na islam svih slojeva bosanskog stanovništva. Osobito je za mnoge zagonetno pitanje prelaska na islam bosanskih seljaka, što predstavlja jedinstvenu pojavu u istoriji južnoslovenskih zemalja pod Turcima. Zadugo vladajuća teza da su bosanski plemići prihvatili islam, koji je bio vladajuća religija u muslimanskoj osmanskoj državi da bi sačuvali svoje posjede, ozbiljno je poljuljana saznanjem da je u spahijskoj organizaciji, kao uostalom i u drugim našim zemljama pod vlašću Turaka, u prvim vijekovima turske vladavine postojao znatan broj hrišćana-spahija. Stoga, ukoliko je spomenuti moment i igrao neku ulogu, on je mogao da dođe do jačeg izražaja tek kasnije, tj. u vrijeme stabilizacije osmanske vlasti u 16. stoljeću. Tada postepeno nestaje hrišćanskih spahija, pa čak ponegdje i vlaške starješine (knezovi i primičuri),

9. M. Hadžijahić, *Porijeklo Muslimana u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1990.

pritisnuti opasnošću da ostanu bez timara, prihvataju islam. Isto tako, ozbiljno je dovedena u pitanje ranije široko rasprostranjena teza o isključivom ili prevalentnom djelovanju bogumilske komponente kao odlučujućeg faktora u opredjeljivanju većeg broja bosanskog stanovništva za islam. Nepobitno je utvrđeno, barem za neke krajeve istočne, sjeveroistočne Bosne i Bosanske krajine, kao i za dijelove Hercegovine, da je u tim krajevima islam prihvatio i znatan broj domaćih katolika i pravoslavnih Vlaha-stočara. Najzad, u nauci je uglavnom odbačena teza o nasilnom nametanju islama stanovništvu Bosne, iako neki istoričari ne isključuju mogućnost postojanja različitih oblika psihološkog i ekonomskog pritiska u politici širenja islama u Bosni od strane Osmanlija. Sve to pokazuje da nauka, po našem mišljenju, nije još dala zadovoljavajući odgovor na sva ova važna pitanja, čak ni u objašnjenju razloga prelaska na islam Vlaha-stočara za koje se tvrdi da je jedan njihov dio prešao na islam da bi sebi obezbijedio bolje društvene pozicije prelaskom u status zemljoradničke raje.

Na kraju, može se zaključiti da, i pored toga što su postignuti značajni rezultati u pogledu naučne elaboracije ovog problema, ostaje da se izuči pitanje tempa, obima i razloga širenja islama u svim dijelovima bosanskog ejaleta, a naročito u matičnoj zemlji Bosni (bosanskom sandžaku) u toku 16. i na početku 17. stoljeća, gdje je ovaj proces bio najintenzivniji, ideološki i organizaciono najdublji, odakle je vršen snažan uticaj na periferne oblasti bosanskog ejaleta, koje su donedavno pretežno bile u žiži interesovanja naše nauke.

Polazeći od sadržaja tematike ovog Skupa, očekujemo da ćemo o svim ovim pitanjima u referatima dobiti više podataka i novih saznanja, čime će biti učinjen krupan korak u razrješavanju ove, moglo bi se reći, jedne od najvećih enigmi istorije Bosne pod osmanskom vlašću. Polazeći od značaja teme, u uslovima koji omogućuju snažan prodor nauke u njenoj obradi, Orijentalni institut se, na prijedlog svog Naučnog vijeća, opredjelio da njome obilježi svoj jubilej-Četrdesetu godišnjicu svoga postojanja.

Iako je još uvijek u znatnoj upotrebi u nauci termin "islamizacija" u BiH, Naučno vijeće Instituta opredjelilo se za naziv teme Skupa "Širenje islama...", smatrajući, iz više razloga, da je taj naziv naučno adekvatniji i primjereniji. Sigurno je da će i o tom pitanju biti razgovora na ovom Skupu, što će, po našem mišljenju, obogatiti njegov sadržaj.